

Георгій ПОПОВ

професор кафедри підтримання державного обвинувачення
 Національної академії прокуратури України,
 молодший радник юстиції,
 кандидат юридичних наук
 georgepopov3000@gmail.com

УДК 343.163

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ

В сучасних умовах дедалі більшого значення набувають рішення Європейського суду з прав людини (Суд), що позначається і на діяльності органів прокуратури України. З метою регулювання відносин, які виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (Конвенція) і протоколів до неї; із впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів додержання прав людини; зі створенням передумов для зменшення кількості заяв, поданих до Європейського суду з прав людини проти України, Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV.

Проблематика використання рішень Європейського суду з прав людини у прокурорській практиці неодноразово була предметом наукових роздумів українських учених Є. Блажівського, Ю. Дьоміна, Г. Середи, О. Толочка та інших, а також зарубіжних дослідників, зокрема Дж. Макбрайда.

Метою статті є з'ясування значення та впливу рішень Європейського суду з прав

людини на діяльність органів прокуратури України із захисту прав і свобод дітей.

Відповідно до ст. 13 зазначеного Закону для забезпечення додержання державою положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, порушення яких встановлене Рішенням, усунення системних недоліків, які лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді, вживаються заходи загального характеру, якими є заходи, спрямовані на усунення зазначеної в Рішенні системної проблеми та її першопричини, зокрема: а) внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування; б) внесення змін до адміністративної практики; в) забезпечення юридичної експертизи законопроектів; г) забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи; д) інші заходи, які визначаються – за умови нагляду з боку Комітету міністрів Ради Європи – державою-відповідачем згідно з Рі-

шенням з метою забезпечення усунення недоліків системного характеру, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень [1].

Щокварталу Орган представництва готує та надсилає до Кабінету Міністрів України подання щодо вжиття заходів загально-го характеру (подання).

Подання містить пропозиції щодо вирішення зазначеної в Рішенні системної проблеми та усунення її першопричини, зокрема: а) аналіз обставин, що призвели до порушення Конвенції; б) пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства; в) пропозиції щодо внесення змін до адміністративної практики; г) пропозиції для врахування під час підготовки законопроектів; д) пропозиції щодо забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Європейського суду з прав людини для суддів, прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи; е) пропозиції щодо здійснення інших заходів загального характеру, спрямованих на усунення системних недоліків, припинення спричиненого цими недоліками порушення Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень; е) перелік центральних органів виконавчої влади, які відповідальні за вжиття кожного із пропонованих у поданні заходів.

Одночасно з поданням Орган представництва готує аналітичний огляд для Верховного Суду України, який включає: а) аналіз обставин, що спричинили порушення Конвенції; б) пропозиції щодо приведення судової практики у відповідність із вимогами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Разом із поданням Орган представництва готує та надсилає до Апарату Верховної Ради України пропозиції для врахування під час підготовки законопроектів (ст. 14) [1].

Рішення Європейського суду як юридичний факт характеризується такими особли-

востями: по-перше, може містити правову позицію, яка є правилом поведінки учасників кримінально-процесуальної діяльності; по-друге, впливає на конкретні кримінально-процесуальні відносини, породжує їх виникнення, зміну або припинення; по-третє, як елемент механізму кримінально-процесуального регулювання є фактором розвитку кримінально-процесуального законодавства, формування єдиних підходів у правозастосовній практиці; по-четверте, змінює правосвідомість правозастосовників, впроваджує у вітчизняну кримінально-процесуальну систему принципи прецедентного права [2, 60].

Отже, у п. «д» ч. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вказано, що кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім випадку затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законного затримання неповнолітнього з метою доставлення його до компетентного органу [3].

З огляду на зміст наведеної норми Конвенція передбачає дві складові: 1) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру; 2) законне затримання неповнолітнього з метою доставлення його до компетентного органу.

Стосовно цитованого вище положення Конвенції доцільно звернутися до справи «Чин та інші проти України» (заяви №№ 28189/04 і 28192/04 від 21 грудня 2010 року) [4]. Так, 31 грудня 2003 року неповнолітні І., Д. та К. викрали харчові продукти і кухонне приладдя зі шкільної їдальні.

Суд наголошує, що в контексті затримання неповнолітніх розуміння поняття «наглядові заходи виховного характеру» не повинно зводитися лише до шкільного навчання, воно має охоплювати багато аспектів здійснення представниками держави батьківських прав заради благополуччя і для захисту інтересів відповідної особи (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «D.G. проти Ірландії» (D.G. v. Ireland)). Однак Суд не вважає, і це не оспорюється Урядом, що

поміщення до приймальників-розподільників для неповнолітніх є здійсненням наглядових заходів виховного характеру. Як вбачається з положень національного законодавства, така установа призначена для тимчасової ізоляції різних категорій неповнолітніх, включаючи й тих, хто вчинив злочин. У положеннях про приймальники-розподільники для неповнолітніх не досить чітко зазначено, які саме виховні заходи проводяться в такій установі, а передбачена профілактична й виховна робота зводиться лише до слідчих заходів зі збирання інформації про можливу причетність неповнолітніх до злочинної діяльності. У цій справі Уряд не стверджував, що розміщення у приймальник-розподільник для неповнолітніх було здійснене як застосування наглядових заходів виховного характеру. Матеріали справи не містять свідчень про те, що такий захід застосовували до заявників з виховною метою або що під час перебування в цій установі заявники брали участь у тих чи інших виховних заходах. Отже, Суд вважає, що затримання заявників не підпадає під виняток, передбачений пп. «d» п. 1 ст. 5 Конвенції. Також немає підстав вважати, що на цю справу поширюються будь-які інші винятки, передбачені ст. 5 Конвенції.

За результатами розгляду вказаної справи Європейський суд з прав людини дійшов висновку про те, що затримання І. та Д. було свавільним, а отже, мало місце порушення п. 1 ст. 5 Конвенції.

Привертає увагу точка зору Суду щодо проблеми застосування запобіжних заходів до осіб, які не досягли повноліття. Так, у справі «Буамар проти Бельгії» від 19 лютого 1988 року (заява № 9106/80) заявник через сімейні проблеми та особливості характеру постійно перебував у центрі уваги правоохоронних органів [5].

За період тривалістю 291 день його поміщали під варту 9 разів, кожного разу не перевищуючи максимального 15-денного терміну, що сукупно становить 119 днів. Фактично його так і не направили до відповідної виховної установи і не забезпечили виховного нагляду протягом кожного періоду, проведеного під вартою. Щоразу його відпускали під нагляд батьків або направ-

ляли до відкритого виховного центру. Суд у цій справі відхилив головне твердження бельгійського уряду про те, що перебування хлопця під вартою відповідало вимогам про виховний вплив [6, 21].

Суд вирішив, що бельгійські органи влади не могли посилатися на потребу застосування наглядових заходів виховного характеру, виправдовуючи розміщення дитини до ізольованої камери у в'язниці.

Суд постановив (п. 50), що тримання під вартою відповідно до пп. «d» п. 1 ст. 5 Конвенції: «не виключає тимчасове позбавлення волі як міру, яка випереджає режим виховного нагляду, без того, щоб при цьому не використовувалася будь-яка форма виховного нагляду. Однак у таких випадках позбавлення волі має в найкоротший термін бути замінено зазначеним режимом в установі (відкритій чи закритій), в якій передбачені необхідні умови і ресурси для цієї мети» [7, 254].

Рішенням Суду Бельгію було зобов'язано на законодавчому рівні створити установи, які відповідали б вимогам режиму і досягненню виховних цілей, а також пп. «d» п. 1 ст. 5 Конвенції.

Доцільно також приділити увагу застосуванню виховних заходів до неповнолітнього із дотриманням Конвенції. Так, у справі «D.G. проти Ірландії» від 16 травня 2002 року заявником є громадянин Ірландії, який народився 9 липня 1980 року. В період, який розглядається у справі, він був у підлітковому віці і мав досвід кримінальних діянь. Вважали, що він страждає на розлад особистості і спроможний спричинити шкоду собі та іншим. 14 березня 1997 року було ухвалено рішення помістити його в терапевтичний відділ посиленого нагляду для підлітків 16–18 років [8].

27 червня 1997 року Високий суд вирішив, що, оскільки в Ірландії немає режимних навчальних закладів, цього підлітка слід тримати під вартою протягом трьох тижнів в установі в'язничного типу Святого Патрика (St. Patrick's Institution) в Ірландії. Такий варіант вбачався «найменш суворим» із низки «неприйнятних» заходів, які можна було застосувати. Тим часом необхідно було обрати для нього відповідну установу.

18 липня 1997 року строк дії розпорядження Високого суду було подовжено з тих самих міркувань. Згідно з третім розпорядженням (від 23 липня 1997 року) тримання D.G. під вартою було продовжено з огляду на те, що установа для «тимчасового тримання та опіки» повинна була розпочати функціонування 28 липня 1997 року. Після втечі підлітка із зазначеної установи Високий суд у серпні 1997 року видав розпорядження про його подальше тримання під вартою в установі Святого Патрика. Згодом D.G. перевели до тимчасового притулку. 16 лютого 1998 року його помістили у притулок для нетривалого перебування під 24-годинним наглядом.

Заявник скаржився на те, що тримання його під вартою в установі Святого Патрика з 27 червня до 28 липня 1997 року було порушенням п. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. D.G. також стверджував, посилаючись на її п. 5 ст. 5, що він не мав захищеного позовом права на компенсацію.

Посилаючись на ст. 3 Конвенції, заявник у своїй скарзі вказував таке: незважаючи на те, що він був підлітком, який потребував особливої опіки, його тримали під вартою в пенітенціарній установі, його специфічний статус (як особи, яка не була обвинуваченою чи яку не визнавали винною) спонукав інших осіб, які перебували під вартою, вважати, що він вчинив тяжкий злочин на сексуальному ґрунті, і через це він зазнавав образ, принижень, погроз, жорстокого поводження, нападок. D.G. стверджував, що завжди, коли його вели на судові засідання, в'язничий працівник прикріплював його до себе наручниками. Заявник також посилався на статті 8 та 14 Конвенції.

Встановивши, що тримання D.G. під вартою порушувало п. 1 ст. 5 Конвенції і відповідні розпорядження були видані на підставі національних законів, Суд дійшов висновку: на порушення п. 5 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод заявник не мав захищеного позовом права отримати компенсацію.

Європейський суд з прав людини також погодився з тим, що Високий суд видавав розпорядження про тримання заявника під вартою із запобіжною метою і що ці заходи

не можна вважати покаранням, про яке йдеться в ст. 3.

Необхідно також наголосити, що положення Конвенції стосовно можливості затримання неповнолітнього, щоб доправити його до встановленого законом компетентного органу, спрямоване на те, щоб допомогти владі захистити неповнолітню особу від такої, що шкодить йому, обстановки до того, як він постане перед судом, однак не в зв'язку з обвинуваченнями в кримінальному злочині, а, наприклад, до підготовки висновку психіатра [6, 22].

Вказане положення Конвенції регулює законне затримання неповнолітнього для направлення його до уповноваженого органу. Відповідно до *travaux preparatoires* – підготовчих матеріалів, це положення мало на меті врегулювання питань взяття під варту неповнолітнього до початку цивільного чи адміністративного провадження, в той час як тримання під вартою у зв'язку з кримінальним провадженням мало бути передбачене у її ч. 1 ст. 5 [9, 16–17].

У контексті нашого дослідження доцільно звернутися до справ «Т. проти Сполученого Королівства» і «V. проти Сполученого Королівства» (*Judgment in the cases of T. v. the United Kingdom and V. v. the United Kingdom*) [10].

Заявників – громадян Великої Британії, які звернулися до Суду з проханням не розголошувати їхніх імен, – було засуджено в листопаді 1993 року за викрадення і вбивство дворічного хлопчика. На час вчинення злочину їм було по десять років (народилися в серпні 1982 року) і одинадцять – на час розгляду справи, який відбувався відкрито в Суді корони і привернув до себе велику увагу преси і громадськості. Після засудження заявників було ув'язнено на невизначений строк, «доти, доки забажає Її Величність». Згідно з англійським правом діти і молоді особи, засуджені на невизначений строк ув'язнення, повинні спочатку відбутися тарифний строк покарання, встановлений міністром внутрішніх справ як засіб покарання за злочин і стримування від його вчинення. Зі спливом тарифного строку ув'язнені мають бути звільнені, якщо Рада з умовно-дострокового звільнення вважає, що вони не становлять небезпеки для грома-

дян. Міністр внутрішніх справ встановив стосовно кожного заявника тарифний строк ув'язнення тривалістю п'ятнадцять років. Це рішення було скасоване у провадженні судового нагляду палатою лордів 12 червня 1997 року. Надалі новий тарифний строк так і не було встановлено.

Заявники скаржилися, що з огляду на їхній неповнолітній вік, відкритий судовий процес над ними в Суді корони і каральний характер їхнього засудження є порушеннями гарантованого ст. 3 Конвенції права не бути підданими нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. Крім того, вони стверджували, що покарання їх ув'язненням на невизначений строк, «доти, доки забажає Її Величність», було порушенням їхнього права на свободу, передбаченого у ст. 5 Конвенції, і що встановлення тарифного строку не суддею, а державною посадовою особою – це порушення їхніх прав, гарантованих ст. 6. Врешті вони скаржилися, що їй досі не мають можливості здійснити своє право на розгляд їхньої справи таким судовим органом, як Рада з умовно-дostroкового звільнення (п. 4 ст. 5 Конвенції) з питання законності їхнього ув'язнення.

Оскільки тарифні строки ув'язнення були встановлені міністром внутрішніх справ, жодного рішення щодо судового нагляду стосовно попереднього встановлення цих строків не було прийнято. Відповідно до п. 4 ст. 5 Конвенції діти, ув'язнені «доти, доки забажає Її Величність», зі впливом тарифного строку мають право на періодичний перегляд справи Радою з умовно-дostroкового звільнення, яка визначає їхню небезпечність для суспільства, а отже, законність подальшого ув'язнення. Однак заявники так і не отримали можливості скористатися цим правом, оскільки рішення міністра внутрішніх справ було скасоване палатою лордів і нових тарифних строків так і не було встановлено. Тож Суд визнав порушення п. 4 ст. 5 Конвенції тому, що з листопада 1993 року заявники не отримали жодної можливості скористатися своїм правом на розгляд законності їхнього ув'язнення судовим органом.

Суд присудив сплатити заявникам компенсацію за судові витрати: 18 000 фунтів

стерлінгів – заявникові Т. і 32 000 фунтів стерлінгів – заявникові V.

Доцільно також приділити увагу вчиненню окремих слідчих дій в контексті рішень Європейського суду з прав людини. Так, у Рішенні Суду «Х проти Федеративної Республіки Німеччина» (X v Federal Republic of Germany) від 19 березня 1981 року Суд зазначає, що хоча неповнолітні не несуть кримінальної відповідальності до досягнення певного віку (зазвичай – 14 років), піддавати їх таким слідчим заходам, як допит у поліції, в разі наявності обґрунтованих підозр у їхній причетності до діянь, які були б покарані, якщо вони могли б за них нести кримінальну відповідальність, є виправданим в інтересах належного здійснення правосуддя та захисту прав інших осіб.

Заявниця у цій справі не стверджувала, ніби під час допиту в поліції були будь-які порушення. Вона скаржилася тільки на те, що її протягом короткого часу тримали в не замкненій камері [7, 569].

Звернімося до Рішення «Пановіц проти Кіпру» (Panovits v Cyprus) від 11 грудня 2008 року, в якому вказано, що неповнолітнього заявника допитували без його опікуна і не надали йому достатню інформацію про його право на допомогу юридичного представника або про його право зберігати мовчання. Суд зазначає, що зізнання заявника, здобуте за вказаних вище обставин, стало вирішальним аргументом обвинувачення, що значно послабило перспективи його захисту в суді, і цей недолік не було усунуто в ході подальшого провадження [7, 569–570].

Отже, врахування практики Європейського суду з прав людини в сучасних умовах є надзвичайно актуальним та вкрай необхідним. По-перше, через те, що Україна обрала європейський шлях розвитку, по-друге, вивчення рішень Суду дасть змогу мінімізувати прорахунки в діяльності органів прокуратури нашої країни у сфері захисту прав і свобод дітей та, по-третє, посилення на вказані рішення можуть стати додатковою аргументацією позиції прокурора при наданні правової оцінки виявленим правопорушенням.

Список використаних джерел:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
2. Толочко О. Роль рішень Європейського суду з прав людини в механізмі кримінального процесуального регулювання / О. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 56–61.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Справа «Ічин та інші проти України» від 21 грудня 2010 року (заяви №№ 28189/04 і 28192/04) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_661
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Буамар проти Бельгії» від 19 лютого 1988 року (заява № 9106/80) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://european-court.ru/uploads/ECHR_Vouamar_v_Belgium_2_02_1988.pdf
6. Право на свободу и личную неприкосновенность в рамках Европейской конвенции о защите прав человека (статья 5). Interights Руководство для юристов. Текущее издание по состоянию на сентябрь 2007 года. – 100 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.echr.ru/documents/manuals/Article05/Interights-Right%20to%20Liberty_RUS.pdf
7. Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / Дж. Макбрайд; пер. Д. Шкрюба. – К.: К.І.С., 2010. – 576 с.
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «D.G. проти Ірландії» від 16 травня 2002 року (заява № 39474/98). Комюніке Секретаря Суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=484>
9. Посібник зі статті 5 «Право на свободу та особисту недоторканність» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / Рада Європи; Європейський суд з прав людини, 2012. – 43 с.
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Т. проти Сполученого Королівства» і «V проти Сполученого Королівства» від 16 грудня 1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=128>

Георгій ПОПОВ

**ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
НА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ
УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ**

Досліджуються значення та вплив рішень Європейського суду з прав людини на діяльність органів прокуратури України із захисту прав і свобод дітей. Автор доходить висновку, що врахування практики Європейського суду з прав людини в сучасних умовах є надзвичайно актуальним та вкрай необхідним, оскільки Україна обрала європейський шлях розвитку. Вивчення рішень Суду дасть змогу мінімізувати прорахунки в діяльності органів прокуратури нашої країни у сфері захисту прав і свобод дітей. Посилання на вказані рішення дадуть можливість додатково аргументувати позицію прокурора при наданні правової оцінки виявленим правопорушенням.

Ключові слова: прокурор; Європейський суд з прав людини; права; свободи; діти.

**ВЛИЯНИЕ ПРАКТИКИ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА
ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ УКРАИНЫ ПО ЗАЩИТЕ ПРАВ ДЕТЕЙ**

Исследуются значение и влияние решений Европейского суда по правам человека на деятельность органов прокуратуры Украины по защите прав и свобод детей. Автор приходит к выводу, что учет практики Европейского суда по правам человека в современных условиях является чрезвычайно актуальным и крайне необходимым, поскольку Украина избрала европейский путь развития; изучение решений Суда позволит минимизировать просчеты в деятельности органов прокуратуры нашей страны в сфере защиты прав и свобод детей; ссылки на указанные решения позволят дополнительно аргументировать позицию прокурора при правовой оценке выявленных правонарушений.

Ключевые слова: прокурор; Европейский суд по правам человека; права; свободы; дети.

Georgii POPOV

**THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT
OF HUMAN RIGHTS IN THE ACTIVITIES
OF THE PROSECUTOR'S OFFICE**

The article examines the importance and influence of the European Court of Human Rights on the activities of the Prosecutor's Office to protect the rights and freedoms of children. The author concludes that the inclusion of the European Court of Human Rights in modern conditions is extremely important and extremely necessary, because Ukraine has a clear motion vector to the European legal field; study of the Court's decisions will help to minimize errors in the work of the prosecutor's office of the country to protect the rights and freedoms of children; references to these decisions will further substantiate the position of the prosecutor in the legal assessment of the identified violations.

Keywords: attorney; The European Court of Human Rights; law; freedom; children.

